

Georg DANEK | TROJA IN KOSOVO

Zgodovinska predaja v mitološki junaški pesnitvi¹

Izuleček

Analiza kosovske legende - njen nastanek, razvoj in predaja - kaže, da nam tudi mit o Troji ne more dati nobenih zanesljivih informacij o zgodovinskih dogodkih v mikenski dobi.

Abstract

Analysis of the legend of Kosovo – its creation, development, and transmission – shows that the Trojan myth, as well, cannot give us any reliable information concerning historical events in Mycenaean times.

Po umoru srbskega predsednika vlada Zorana Đindiča je avtorica in nekdanja disidentinja Biljana Srbljanovic v časopisnem članku od svojega ljudstva brez posebne utemeljitve zahtevala, naj se »reši bremena nacionalne mitomanije«². Dodatno razlago k temu miselnemu preskoku je dal še en komentar v istem časopisu³: Đindić je 2001 izročil svojega predhodnika Miloševića sodišču v Den Haagu ravno na obletnico bitke na Kosovem polju (28. junij 1389) - tistega Miloševića, ki je prav na ta dan leta 1989 na Kosovem polju pred milijonom Srbov javno začel razpad Jugoslavije in 1993 na isti dan otvoril vojno proti Bosni.

Kaj ima vse to opraviti z mitom o trojanski vojni? Učinkovitost kosovskega črpa moč iz kolektivnega prepričanja, da sporočilo, ki ga ta mit prenaša, temelji na zgodovinskem dogodku, porazu Srbov proti Turkom na Kosovem polju, izgubi samostojnosti, ki je zaradi tega sledila, in več kot štiristoletni podjarmljenosti v osmanskem kraljestvu. Mit o trojanski vojni nam je dosegljiv od 8. stoletja naprej in se ga danes znova močneje (kakor so si Grki sploh predstavljali zgodovinskost mitov) razlaga z zgodovinskim dogodkom, namreč s pohodom mikenskih Grkov nad mesto ob Helespontu, ki ga je izkopal Schliemann. S tem se bo morda dalo z nepričakovane strani osvetliti vprašanje, o katerem klasični filologi dandanes živahno razpravljajo: ali (in kako) se lahko zgodovinski dogodek spremeni v mit in kako se tak mit nato predaja naprej skozi stoletja?.

¹ Podlaga za ta prispevek je predavanje, ki sem ga imel v različnih oblikah na Dunaju, v Trierju in Budimpešti. Zahvaljujem se vsem, ki so me izzvali s kritiko in diskusijo, nenazadnje Matthiasu J. Pernerstorferju.

² B. Srbljanović, Djindjić' Tod und die Last der »nationalen Mythomanie«, v dunajskem dnevniku Der Standard vom 15./16. 3. 2003

³ Paul Lendvai, Serbisches Schicksal, v: Der Standard, 13. 3. 2003, S. 31.

A začnimo v tem kontekstu pri klasični filologiji. »Novi boj za Trojo«, ki je izbruhnil poleti 2001 najprej med arheologi in antičnimi zgodovinarji, je pripeljal tudi pri filologih, kakor je *in Homericis* navada, do hitre in temeljite polarizacije. Potem ko se je za začetek iztekla kontroverza, ki se je nenavadno ostro odvijala vse do nemških feljtonov, je moč nasprotna stališča definirati takole: »Iliada poroča o zgodovinskem dogodku v ustni predaji na podlagi neprekinjenega posredovanja informacij.« »Iliada odslikava zaradi pomanjkanja avtentičnih informacij podobo vojne v namišljeni preteklosti, ki temelji na tedanji sodobni stvarnosti.« Ker se zdi, da trenutno niti arheološki niti filološki dokazi ne dajejo na razpolago novih argumentov,⁴ bi bil čas, da vnesemo aspekt, ki je v dosedanji razpravi igral zgolj podrejeno vlogo: vprašanje o specifičnih možnostih zgodovinske predaje v ustno tradirani mitološki junaški pesmi. Perspektiva primerjalne raziskave epov naj pri tem služi za to, da bomo z njim precizirali stališča ter pogledali v ozadje gesel ‚oral history‘ in ‚oral poetry‘.

Naše izhodišče je »novi boj za Trojo«. Tu gre predvsem za razpravo med antičnimi zgodovinarji in arheologi, ki se vrta okrog vprašanj, kot sta velikost in pomen mesta ‚Troia VI/VIIA‘, izkopanega na griču Hisarlik, o njegovem razmerju do hetitske države, njegovem pomenu kot trgovsko središče in o vprašanju, ali lahko temu mestu pripišemo ime Wiluša, izpričano v hetitskih dokumentih. Vse to bi v javnosti težko vzbudilo zanimanje, ko ne bi bilo zraven tudi velikega vprašanja, ali je ‚Troja‘ - že zgodba o tem, kako jo je odkril Schliemann, je sama po sebi svojevrsten mitologem - istovetna s ‚Trojo‘, ki jo poznamo od Homerja naprej, torej s Trojo iz mita o trojanski vojni.

V vprašanju se skrivata dva aspekta: z arheološkega gledišča bi jo lahko zvedli na to, ali je moč enačenje Troje VI/VIIA s Trojo iz grškega mita prepričljivo dokazati, t. j. ali se da dokazati, da je to mesto istovetno s tistim Wiluša, ki ga imenujejo hetitski viri, in ali se da dokazati, da so to mesto porušili mikenski Grki.

Za filologe je vprašanje relevantno po drugi strani: ali je podlaga za mit o trojanski vojni avtentičen spomin na zgodovinsko vojno, v kateri so se združene mikenske sile bojevale proti zgodovinski Troji VI/VIIA? In prav ta aspekt vprašanja je mogel ohraniti zanimanje javnosti za sedanjo razpravo o trojanski vojni. Gre za vprašanje: »Ali vsebuje mit o trojanski vojni zgodovinsko resnico?«, ki je osrednja tema najnovejše knjige Joachima Latacza in ki razburja nemško govorečo javnost.⁶

⁴ Prim. tudi zbornik, ki povzema razpravo: C. Ulf (ed.), *Der neue Streit um Troia. Eine Bilanz*, München 2003.

⁵ Arheološki vidiki bodo ostali ob strani, ker ne vplivajo na obravnavana vprašanja.

⁶ Latacz, *Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels*, München - Berlin 2001.

V filološki razpravi se kažeta dve skrajni, nasprotni stališči. Tisto, ki ga forsira Latacz, - zelo skrajšano - pravi, da je trojanska vojna v resnici bila in da Homerjeva Iliada sicer ne podaja natančnega poteka vojne, a vendar daje veliko zgodovinskih podrobnosti z deloma osupljivo natančnostjo. Latacz pri tem izpostavlja imeni Ilios in Troja ter oznaki za Grke *Akhaioi* in *Danaoi*, katalog ladij, seznam vseh grških kontingentov, kjer je imenovanih nič več in nič manj kot 178 zemljepisnih imen, pa zvaja na ustrezen mikenski seznam.⁷ Zvesto predajo skozi časovno obdobje 500 let, v katerem niso imeli Grki na voljo nobene pisave, naj bi omogočil medij epske predaje v verzni obliki heksametra.

Nasprotno stališče, ki ga zastopa predvsem Wolfgang Kullman, pravi, da natančna ustna predaja brez opore v pismenih virih skozi tako dolgo obdobje ni možna.⁹ Kullman poudarja v tej zvezi zlasti načelo 'homeostaze', po katerem lahko ustna predaja ohrani natančen spomin o poteku zgodovinskih dogodkov kvečjemu skozi časovno obdobje približno dveh generacij, za daljše časovno obdobje pa teži k temu, da bi spomin na preteklost prilagodila predstavam in družbenim zahtevam svoje lastne sedanjosti.¹⁰ Spričo tega naj bi zgodovina trojanske vojne nastala šele v 8. stoletju, po koncu 'dark ages': na grškega pevca ali pevce bi takrat še dobro vidne ruševine Troje naredile tako močan vtis, da bi sklenil(i) v mitološki pripovedi razložiti, kako so njihovi grški predniki porušili to mogočno mesto.

Približno tako se da torej orisati razprava, ki poteka. V zvezi s tem bi bilo sicer treba izčrpno prediskutirati metodične probleme, ki so povezani z njo, a to je bilo v preteklih raziskavah že zdavnaj narejeno.¹¹ Tukaj bomo izpostavili bolj aspekt, ki ga sedanja razprava skorajda ni upoštevala. Opaziti je, da se dandanes veliko govori o osebnih in krajevnih imenih ter o političnih in družbenih realijah, da pa ostaja skoraj docela ob strani področje, ki je po mojem osrednjega pomena za vprašanje o predaji mita. S

⁷ O problemih kataloga ladij v zvezi s to razpravo prim. zdaj B. Eder, B. Eder, *Noch einmal: der homerische Schiffskatalog*, v: Ulf (zg. op. Op. 4), 287–308. Tudi pri tem vprašanju, namreč o predaji geografsko-političnega znanja v ustni junaški pesmi, prinaša primerjava z južnoslovansko tradicijo dragocena spoznanja.

⁸ Latacz (o. Op. 6), *passim*.

⁹ Prim. nazadnje W. Kullmann, *Homer und das Troia der späten Bronzezeit*, v: *Realität, Imagination und Theorie. Kleine Schriften zu Epos und Tragödie in der Antike* (ed. A. Rengakos), Stuttgart 2002, 97–138, s podatki o prejšnjih delih (prav tam).

¹⁰ Kullmann za to metodično načelo, za katerega se zdi, da je danes med zgodovinarji široko sprejeto kot dogma, opozarja na J. Vansina, *Oral Tradition as History*, Madison 1985, 114ss. Prim. tudi W. Ong, *Orality and Literacy*, London - New York² 1988; I. Morris, *The Use and Abuse of Homer*, CA 5 (1986), 81–136 (aktualizirana verzija v: D. L. Cairns [ed.], *Oxford Readings in Homer's Iliad*, Oxford 2001, 117–146).

¹¹ Za kritično stališče prim. nazadnje C. Ulf, *Herkunft und Charakter der grundlegenden Prämissen für die Debatte über die historische Auswertung der homerischen Epen*, *Klio* 84 (2002), 319–354.

tem mislim pripovedovano zgodbo, fabulo, vsebino mita, na katero mislimo vsi, če govorimo o Troji: Parisovo sodbo, ugrabitev Helene, desetletno vojno in zvijačo z lesenim konjem.

Če naj na to vprašanje odgovorimo trezno, je nujno za trenutek izstopiti iz sedanje razprave in narediti poskus: recimo, da je trojanska vojna ok. 1200 pr. Kr. res bila. Kako si lahko torej predstavljamo, da je to zgodovinsko dejstvo postalo tista vsem znana zgodba, ki pa je izpričana šele od ok. 700 pr. Kr? Kolikšne so možnosti, da se v tej zgodbi še najde kaj točnih ostankov tiste zgodovinske resničnosti? Pa tudi - in to je nekaj drugega -: kolikšna je možnost, da se da te ostanke dovolj zanesljivo in jasno ločiti od mitskega prirastka?

Formulacija ‚mitski prirastek‘ naj nas spomni na to, da je zgodba o trojanski vojni mitologem, čigar konstitutivne sestavine - vsaj z modernege, prosvetljenega stališča - pač ne morejo terjati, da bi jih imeli za odsev zgodovinskih dejstev. Zgodba se začne s poroko boginje Tetide s človekom Pelejem. Nadaljuje se s Parisovo sodbo, torej z razsodbo kraljeviča o treh boginjah, ki je predpostavka za ugrabitev Helene. Sledi desetletno neuspešno obleganje mesta, kar je posledica tega, da sta obzidje Troje zgradila boga Pozejdon in Apolon in ju zato človeška roka ni mogla porušiti. Zgodba se konča z zvijačo o lesenem konju, ki ji zgodovinskosti sicer ni moč *a priori* odrekati, a vendarle precej spominja na kakšen pravljlični motiv.

Mit o trojanski vojni se da torej v celoti opisati kot gost splet pravljličnih motivov. V tem smislu je Detlev Fehling dokazoval, da se v tej zgodbi en motiv popolnoma prepleta z drugim in da je bila lahko zgodba v nam dosegljivi obliki zasnovana edinole kot celota.¹² Kaj namreč ostane od te zgodbe, če ji odvezemo vse pravljlične motive in skušamo priti do ‚zgodovinskega jedra‘?

»Kraljevič ugrabi nekemu drugemu kralju ženo. Kralj, ki mu je bila ugrabljena žena, zbere vojsko in zavzame mesto svojega tekmeca.«

S tem pa so »trda« dejstva v tem mitu tudi že izčrpana. Že dolgotrajnost obleganja in vprašanje, ali dobi kralj po zavzetju mesta svojo ženo nazaj oz. ali jo sploh hoče imeti nazaj, spadata pač spet bolj v mitološko motiviko.

Izhajamo torej lahko iz predpostavke, da ta banalna zgodba o zavzetju mesta iz maščevanja za ugrabitev neke ženske pač ne bi imela možnosti, da bi jo izročilo ustne pripovedi predajalo neokrnjeno skozi časovno obdobje nad 500 let. Ne: če je kaj preživelo stoletja, je bila to mitska zgodba. Tu se lahko vprašamo: kako lahko iz zgodovinskega dejstva nastane mit? In kako se taka mitska zgodba predaja od enega rodu pevcev do drugega?

Za razmerja med Trojo in Homerjem se glede tega vprašanja skoraj

¹² D. Fehling, Die ursprüngliche Geschichte vom Fall Trojas, oder: Interpretationen zur Troja-Geschichte, Innsbruck 1991.

ne da priti bliže odgovoru, saj imamo o predhomerskem izročilu samo zelo skope podatke. Raziskave pripovedništva so se na tem tem področju zelo domiselno osredotočile na stopnjo neposredno pred Homerjem, se pravi na tiste spremembe mita, ki jim še lahko sledimo v samem besedilu Iliade in Odiseje.¹³ Po drugi strani ni za čas pred tem, torej med 1200 in 800, na voljo nobenih virov. Doba med propadom mikenskih palač in vzponom v 8. stol. sicer ni tako ‚temna‘, kot se je dolgo domnevalo, vendar ne daje nobenih pismenih virov, zato nimamo nobene podlage, na kateri bi lahko kaj povedali o razvoju trojanskega mita.

Spričo tega se zdi smiselno ozreti se na drugo ustno izročilo junaške pesmi, kjer so pogoji za diahrono preučevanje ugodnejši, namreč na južnoslovansko epiko.¹⁴ Ta je obstajala v docela ustnih pogojih od srednjega veka še daleč v 20. stoletje. Na razpolago imamo korpus zapisanih ali v zvočni obliki posnetih besedil, katerih obseg je, kot lahko zgolj grobo ocenimo, do dva milijona verzov. Pevci tega izročila so bili praviloma nepismeni; na vseh področjih slovanskih ljudstev je sicer obstajala pismena kultura, vendar ta ni na pevce vplivala popolnoma nič. To velja predvsem za islamsko kulturno območje, kjer se je stoletja dolgo uporabljala skoraj izključno arabska pisava in cele plasti prebivalstva niso znale brati in pisati. Prav dejstvo, da imamo opraviti z ‚dvojno kulturo‘, pa nam daje na razpolago kontrolni mehanizem. Prav s pismenimi viri, ki so nam danes dostopni, lahko preverimo vprašanje, kako je z zgodovinskostjo pesmi. Tako lahko veliko junakov nedvomno označimo kot zgodovinske figure, preverimo zgodovinskost zemljepisnih navedb, tu in tam lahko zgodbo, ki se pripoveduje, celo primerjamo z zgodovinskimi dejstvi.

V nadaljevanju izpostavljamo kot edini primer najprominentnejšo pripovedno snov srbskega območja, namreč kosovski mit, torej mit o bitki na Kosovem polju. Ta mit nedvomno temelji na zgodovinski bitki, ki se je odvijala leta 1389 med osmansko vojsko na eni strani in srbsko vojsko z zavezniki na drugi strani. Na razpolago so nam zgodovinski viri iz časa neposredno pred bitko in po njej, tako s turške kakor s krščanske strani; poznamo tudi izid, tisto zgodbo, ki postane oprijemljiva v epskih pesmih

¹³ S tem naj bodo označene raziskave ‚neoanalize‘ Prim. W. Kullmann, *Ergebnisse der motivgeschichtlichen Forschung zu Homer (Neoanalyse)*, v: *Homerische Motive. Beiträge zur Entstehung, Eigenart und Wirkung von Ilias und Odyssee* (ed. R.J. Müller), Stuttgart 1992, 100–134; M. Willcock, *Neoanalysis*, v: I. Morris – B. Powell (ed.), *A New Companion to Homer*, Leiden 1997, 174–189.

¹⁴ Temeljno za primerjavo med Homerjem in južnoslovansko epiko: A.B. Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge Mass. 1960 (2000); J.M. Foley, *Traditional Oral Epic: The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song*, Berkeley - Los Angeles 1990; H. Schwabl, *Was lehrt mündliche Epik für Homer?*, v: W. Kullmann – M. Reichel (ed.), *Der Übergang von der Mündlichkeit zur Literatur bei den Griechen*, Tübingen 1990, 65–109.

od 18. stoletja naprej in ki je tako usodna za srbsko predstavo o sebi. Najprej mitska verzija:¹⁵

Turški sultan Murat z vojsko že koraka proti Kosovemu polju. Srbski knez Lazar, ki zbira zaveznike, ima med drugim dve hčeri, katerih moža sta junaka Miloš Obilić in Vuk Branković. Hčeri se spreta, katera ima za moža večjega junaka. Iz tega se razvije tekmovanje med svakoma, Vuk očrni Miloša pri knezu Lazarju, češ da hoče izdati srbsko vojsko Turkom. V noči pred bitko se Lazarju sanja, da mora izbirati med zmago v bitki in večnim nebeškim kraljestvom za srbsko ljudstvo; odloči se za večnost. Med bitko prodre Miloš, ki se izdaja za prebežnika, do sultanovega šotora in zabode sultana, da bi ovrgel očitek o izdajstvu, nato pa sam podleže sovražnikom. Vuk s svojimi možmi prestopi k Turkom, ti nato uničijo srbsko vojsko. Knez Lazar v bitki pade, poraz pomeni konec srbske srednjeveške države. Srbi tako padejo pod turško oblast, ki traja nepretrgoma do 1804, leta prve srbske vstaje.

Kaj nam o tem povedo najzgodnejša pismena poročila? Najbolj bode v oči naslednje: kar se v poznejši srbski legendi kaže kot popoln propad srbske države, opisujejo sočasni viri kot neodločen izid, deloma celo kot zmago združenih kristjanov nad Turki.

Kaj nam o tem povedo najzgodnejša pismena poročila?¹⁶ Najbolj bode v oči naslednje: kar se v poznejši srbski legendi prikazuje kot popoln poraz srbske vojske, ki povzroči dokončen propad srbske države, se v sočasnih virih opisuje kot neodločen izid, deloma celo kot zmaga združenih kristjanov nad Turki. Kakor koli že, bitka gotovo ni bila tisti odločilni dogodek, v katerega je bila stilizirana pozneje. Očitno je bilo edino pomembno to, da sta padli obe vojskovodji, tako sultan Murat kot knez Lazar. Po drugi strani vemo, da je srbska država vsekakor obstajala še nekaj desetletij po kosovski bitki in da so Turki svojo oblast na območju Srbije, Bosne, sčasoma tudi v delih Hrvaške in Madžarske, utrdili šele z vrsto manjših, zaporednih uspehov.

Turški viri nadalje poročajo, da je sultana sicer ubil neki srbski vojak, a ne navajajo nobenega imena in govorijo o tem, da je Murata ubil na bojišču nekdo, ki je že ležal med ranjenci.¹⁷

¹⁵ Prim. besedilo junaške pesmi v dodatku.

¹⁶ Tukaj samo skop povzetek relevantnih raziskav. Prim. M. Braun, »Kosovo«. Die Schlacht auf dem Amselfelde in geschichtlicher und epischer Überlieferung, Leipzig 1937; J. Redep, Priča o boju kosovskom, Zrenjanin 1976; J. Redep, The Legend of Kosovo, Oral Tradition 6 (1991), 253–265; T. A. Emmert, Serbian Golgotha. Kosovo, 1389, New York 1990; S. Koljević, The Epic in the Making, Oxford 1980.

¹⁷ Za nadaljnje oblikovanje tega motiva v 19. st. (in prilagoditvi aktualnim političnim interesom) prim. G. Danek, Mythologische Exempla bei Homer und im südslawischen Heldenlied, v: I. Tar (ed.), Epik durch die Jahrhunderte. Acta Antiqua et Archaeologica 27 (1998), 82–91 (87–90); G. Danek, Traditional Referentiality and

Nadalje turški in srbski viri soglašajo, da je bil knez Lazar med bitko ujet in da ga je še na bojišču usmrtil sultanov sin in naslednik Bajazit. Ta podrobnost se ne pojavi v nobeni poznejši epski verziji kosovskega mita - nič čudnega, saj gre za nadvse nejunaško smrt. Za junaško pesem je Lazar seveda padel v herojskem boju, a njegova smrt ni nikjer izrecno opisana.

Kako se je ta zgodovinski dogodek spremenil v tisti mit, ki ga poznamo iz junaških pesmi od 18. stoletja naprej? Temu razvoju lahko sledimo zato, ker imamo od 14. do 18. stoletja na voljo veliko srbskih dokumentov različnih književnih zvrsti, v katerih se bitka na Kosovem polju bolj ali manj izčrpno omenja. Iz njih lahko spoznamo, da se je pripoved skozi čas čedalje bolj izoblikovala in da je iz nje vedno jasneje nastajala zgodba z vedno močnejšim narativnim sporočilom, ki se jo da pripovedovati.

Nekatere izmed teh sprememb spadajo brez dvoma v ‚pismeno‘ okolje. Tu velja predvsem za krščansko obarvanost in (pre-)interpretacijo dogajanja, zlasti Lazarjevo smrt kot žrtev, s katero si pridobi nebeško kraljestvo kot podlago za nebeško kraljestvo za vse Srbe. Ta motiv je treba izpeljati iz klerikalnega pravoslavnega pismenstva.

Za večino sprememb v pripovedni strukturi pa so dosedanje analize prišle do nasprotnega sklepa. Motivi, ki so bili drug za drugim dodani prvotnemu zgodovinskemu sporočilu, so značilni za ustno izročilo. Zato si lahko njihovo navzočnost v naših pisemenih virih najlaže razložimo s tem, da so avtorji kronik, življenjepisov itd. vsakič uporabili tisto verzijo junaške pesmi, ki je bila ravno takrat razširjena v ustnem izročilu. Če domnevamo, da je bilo tako, potem lahko neposredno sledimo postopnemu spreminjanju pripovedne strukture. Epsko pripovedno izročilo je poročilo o kosovski bitki spreminjalo, dokler ni iz njega nastala zgodba, ki se jo da pripovedovati.

Ta prvi proces - in to je presenetljivo - je potekal razmeroma hitro. Že na podlagi virov, ki so nam na voljo samo sporadično, lahko dokažemo, da v manj kot sto letih iz anonimnega srbskega vojaka, ki ubije sultana sredi bojišča, najprej nastane junak imenovani Miloš, ki hoče s svojim dejanjem ovreči očitek izdajstva, nato pa junak, ki v ta namen celo prodre v sultanov šotor. Šele potem, ko je ta razvojna stopnja mita končana, se pojavi lik izdajalca Vuka, na katerem spet sloni cela družinska spletko. Šele to ima za posledico, da tudi Miloš najde pot v družino kneza Lazarja.¹⁸

Homeric Intertextuality, v: F. Montanari – P. Ascheri (edd.), *Omero tremila anni dopo. Atti del Congresso di Genova 6–8 luglio 2000*, Roma 2002, 3–19 (13–15).

¹⁸ Ta skopa predstavitev nujno predstavlja v skrajšani in poenostavljeni obliki kompleksen proces, ki nam je samo fragmentarno viden po naključno ohranjenih pisemenih virih. Za podrobnosti znova opozarjam na izčrpno predstavitev pri Braunu und Redepu (zg. op. 16).

Ta postopek se je, kot rečeno, končal razmeroma hitro. Kmalu po bitki kot zgodovinskem dogodku imamo o njej mitsko verzijo, katere osrednje sporočilo ima brez dvoma zgodovinsko jedro. Spmembe, ki so se izvedle po tej prvi stopnji, pa so počasnejše in ne posegajo več tako močno v osnovno ogrodje dejanja.

Na prvi stopnji se je torej očitno zgodilo tisto, kar je slavist Maximilian Braun nekoč definiral takole: »Pevci preoblikujejo resničnost v resnico.«¹⁹ Toda zakaj se je ta pripovedna struktura, potem ko je bila iznajdena, nato obdržala? Kosovski mit transportira sporočilo, ki je ostalo za Srbe skozi stoletja ves čas osrednjega pomena: interpretacija bitke (ki jo je iznašla šele epska stilizacija) kot konec srednjeveške srbske države in kot začetek turške nadoblasti je ta zgodovinski »dogodek« med trajnim, nespremenljivim gospostvom Turkov nad Srbi naredila za osrednjo fiksno točko njihove podobe zgodovine.

Okrepljeno zanimanje za ta mit lahko opazimo v času okrog prve srbske vstaje; takrat so bitko, oziraje se nazaj, razumeli kot začetek tiste dobe, katere bližajoči se konec se skuša priklicati. Od tega časa naprej je mit ves čas navzoč, a se skozi 19. stoletje preoblikuje v ‚maščevanje za Kosovo‘, ki ga politika instrumentalizira in ki se vedno najde izraz v konkretnih akcijah. Obletnica bitke (Vidov dan, po današnjem koledarju 28. junij), hkrati narodni praznik in dan žalovanja, je datum umora avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu 1914, proslave šeststoletnice kosovske bitke na Kosovem polju 1989 s hujskaškim Miloševićevim govorom, ki velja za enega izmed sprožilcev za razpad Jugoslavije in je datum, ki 1993 zaznamuje začetek vojne v Bosni.

Konzerviranje in v veliki meri nespremenjeno predajo kosovskega mita je torej moč dobro razložiti: bistveno sporočilo mita je bilo za srbsko razumevanje samega sebe vedno zelo pomembno, osrednji rezultat zgodbe, ki se pripoveduje v tem mitu, je bil v svojih posledicah vselej neposredno viden: Srbi so bili pod turško oblastjo; Kosovo kot kraj katastrofe je bilo v srbski zavesti vedno navzoče kot pravo, četudi izgubljeno središče ‚srbstva‘; do zadnje kosovske vojne (1999) so ga politiki inscenirali kot najjasnejši simbol za Srbijo, ki jo zatira islam.

Iz tega lahko z vso potrebno previdnostjo sklepamo: ko ‚resnica‘ enkrat dobi pripovedno obliko, se lahko dejanje vsaj v grobem okviru razmeroma konstantno predaja skozi stoletja, vsekakor pa tako dolgo, dokler se ta resnica še občuti kot resnica.

¹⁹ »Die Sanger formen die Wirklichkeit zur Wahrheit um.« M. Braun, Das serbokroatische Heldenlied, Gottingen 1961. Braun (28–46) izrpnno dokumentira, kako se je v dejavni fazi srbskega junaškega pesnjenja (srbska vstaja 1804) zgodovinska resničnost natančno prevzela v junaško pesem, a se pri tem v trenutku preoblikovala v miselno in izrazno obliko epskega sveta.

Kaj se lahko iz tega naučimo za Homerja? Najbrž najpomembnejše spoznanje je, da se ravna junaška pesem / junaški ep s svojimi formaliziranimi izraznimi sredstvi po lastnih zakonitostih in ni nujno podvržena istim pogojem kakor druge oblike ustnega izročila. ‚Zakon‘ homeostaze, po katerem se lahko zgodovinski spomin z določeno mero natančnosti predaja samo skozi dve generaciji, nato pa se prilagodi vsakokratnim aktualnim potrebam, velja za junaško pesem samo pogojno, in sicer v dveh pogledih.²⁰

(I) Zgodovinski dogodki se, ko vstopijo v pesem, takoj spremenijo v tradicionalno formo. To pomeni, da se iz dejstev naredi zgodba, ki se jo da pripovedovati. ‚Ki se jo da pripovedovati‘ pomeni, da se dogodki prelijejo v tisto obliko, ki je vrstni ‚epsko pesništvo‘ edina na voljo, namreč formulski jezik ustnega epa s svojim repertoarjem standardiziranih izraznih sredstev, ki se od Alberta Lorda naprej vedno znova opisuje kot normativen: *formula – theme – song*. Šele to preoblikovanje ‚dejstev‘ v tradicionalne forme jamči, da se bo pesem kot taka predajala naprej. Dejstva kot taka ne ostanejo v spominu, temveč jih izpodrine pesem. Edino pomembna je sporočilna oblika mitološke pripovedi in ne ‚zgodovinska resnica‘, ki je pesem potemtakem sploh ne more ohraniti. To izrecno pravi fajaški kralj Alkinoos v Odiseji, ko hvali Odisejevo pripoved o njegovem pustolovskem potovanju.

ὦ Ὀδυσσεῦ, τὸ μὲν οὐ τί σ' εἴσκομεν εἰσορόωντες
ἠπεροπῆά τ' ἔμεν καὶ ἐπίκλοπον, οἷά τε πολλοῦς
βόσκει γαῖα μέλαινα πολυσπερέας ἀνθρώπους
ψεύδεά τ' ἀρτύνοντας, ὅθεν κέ τις οὐδὲ ἴδοιτο·
σοὶ δ' ἐπι μὲν μορφή ἐπέων, ἔνι δὲ φρένες ἐσθλαί,
μῦθον δ' ὡς ὅτ' ἀοιδὸς ἐπισταμένως κατέλεξας,
πάντων Ἀργείων σέο τ' αὐτοῦ κήδεα λυγρά.

»O Odisej, ko takole te gledamo, ni nam na misli,
češ da slepar si pretkan, blebetav klobasač, kakor mnogo
črna jih zemlja redi, posejanih po svetu širokem,
mojstrov laži, da človek ne ve, odkod jih imajo:
v tebi pa s čarom besed plemenito se druží mišljenje;
prav kakor pevcu umetno je tekla ti tvoja pripoved,
zgodba osebnih hudin in trpljenja vesoljnih Argejcev.«²¹

²⁰ To kot izrecen popravek k zasnovi (zg. op. 11) Ulfa, ki se pri svojem kritičnem pregledu ‚kulturnozgodovinskih‘ konceprov mita odpoveduje kritičnemu pogledu v ozadje ‚zgodovinsko-znanstvenega‘ načela ‚homeostaze‘.

²¹ Prev. Anton Sovrè.

Alkinoos s tem natanko tisto načelo, ki smo ga izpeljali iz izročila o kosovskem mitu, formulira kot konstitutivno za grško mitološko pripovedovanje: da bi pripoved zvenela verjetno, se ji ni treba ujemati z ‚zgodovinskimi dejstvi‘. Saj teh se vendar praviloma ne da preveriti, saj so vendar celo za časa, ko še živijo očitvidci, celo ti dajo preveriti samo do določene mere, ko je moč pričevanja očitvidcev, ki se razhajajo, prav tako verificirati zgolj glede na njihovo retorično prepričljivost. Odisejeva pripoved je za Fajake torej prepričljiva in jo imajo za ‚resnično‘ (»Odisej ni lažnivec«),²² ker se ravna po formalnih zakonitostih epskega pripovednega izročila. ‚Zgodovinski spomin‘, kot ga zgodovinarji radi terjajo za prvih 80 let po dogodku, torej, ko gre za pesemsko izročilo, ne obstaja niti na tej prvi stopnji ustnega spominjanja. Pesem spremeni ‚dejstvo‘ takoj in rekonstrukcijo ‚zgodovinskega jedra‘ določene pripovedi, če o tem nimamo neodvisnih informacij, docela onemogoči.

(II) Če pa je zgodovinski dogodek našel pot v formalizirani jezik junške pesmi, se ga lahko kot del ‚kulturnega spomina‘ določene družbe²³ pač predaja skozi stoletja. Ne sme biti sporno, da se ga pri tem prilagaja vsakokratnim aktualnim razmeram in potrebam. Toda te spremembe ne dosežejo pripovedne strukture, temveč zadevajo bolj ‚sporočilo‘ vsakokratne pripovedi. Če ta izpoved artikulira nedčasovno potrebo določene družbe, ali, rečeno nasprotno, če kakšna družba za dalj časa ne spremeni svojih potreb, ni izključeno, da preživi zgodba v nespremenjeni obliki tudi stoletja. Oblika pripovedi je v tem primeru jamstvo za stabilnost njene strukture.

Če se zdi na podlagi teh splošnih preudarkov opredelitev do zgodovinskosti trojanske vojne sploh možna, bi se morala glasiti nekako takole:

- Kraj Troja je v grški zavesti istoveten z mitično Trojo bržkone najkasneje od 10. st., se pravi od začetka grške (ajolske) poselitve Male Azije, saj ni sprejemljivega razloga, da bi bil mitološki motiv izmišljen kasneje ali da bi bil prestavljen s kakšnega drugega prizorišča.
- Mit najbrž sloni na zgodovinskem dejstvu (torej na tem, da so Grki porušili Trojo), vendar to ne pomeni, da bi to moral biti padeč Troje VII.
- Iz načelnega razmišljanja ni moč docela izključiti, da je podlaga zgodovinsko zavzetje ali uničenje Troje s strani mikenskih Grkov.
- Toda mitična Troja bi lahko bilo tudi kakšno drugo mesto, z njo bi ga

²² Da to poetološko načelo naravnost izključuje preverljivost zgodovinske ‚resnice‘, se v Odiseji vidi skozi nasprotje med *apologoi*, ki se odvijajo v svetu onkraj občečloveške izkušnje, in Odisejevimi ‚lažnivimi pripovedmi‘, ki so postavljene v realni svet. Prim. o tem nazadnje C. Prainsack, *Auf Irrfahrt zu Odysseus. Lügen, Verwandlungen und Träume in der Odyssee*, diplomska naloga (nenatisnjeno) Wien 2002.

²³ Prim. J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München 1997.

lahko zaradi ruševin poistovetili šele od 10. st naprej na novo naseljeni Grki.

- Vojna bi lahko bila v tem (ali katerem koli drugem) primeru nepomembna epizoda, v kateri bi sodelovalo le malo Mikencev (ali poznejših Grkov!), recimo kakšen bežen plenilski pohod, ki bi ga šele pozneje obložili z vsegrškim pomenom.
- Trajen spomin na (zgodovinski) kraj Troja je sprejemljiv le, če se je opiral na neprekinjeno aktualno razumevanje, torej če so imeli Grki 500 let dober razlog za to, da so se spominjali Troje.
- Morda je bila bojna za Trojo, morda tudi veliko vojn za Trojo, a zelo verjetno ni bilo tiste Velike vojne za Trojo

In za konec dva tedna po umoru Zorana Đindića smo lahko o njegovem domnevnem morilcu, rojenem na Kosovu, brali: »Zvezdan Jovanović je bil vzgojen v duhu srbskih srednjeveških junakov. V otroštvu je nešteto krat slišal pripoved o tem, kako je srbski knez Lazar po bitki s Turki na Kosovem polju, »raje izbral nebeško kakor zemeljsko kraljestvo«. Že kot deček je razumel, kaj pomeni žrtev.«²⁴

Velikega pomena in trajne aktualnosti kosovskega mita za srbsko zavest potemtakem prav v današnjem političnem položaju ni treba dokazovati; jasno je tudi, zakaj je v tem primeru »zgodovinska« predaja tako izvrstno delovala. Če hočemo za mit o Troji postulirati analogen proces neprekinjenega ustnega izročila od mikenske (ali submikenske) dobe do 8. st., moramo poskusiti utemeljiti, zakaj je imel ta mit za Grke tako brezčasen pomen, da je se - vsaj v jedru pripovedi - predajal skozi vsa tista stoletja. To morajo pojasniti tisti raziskovalci, ki se zavzemajo za izvor trojanskega mita v mikenski dobi.

DODATEK

Pesem o Miloš Obiliću in Vuku Brankoviću

(A. Kačić Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Benetke² 1759)²⁵

²⁴ Andrej Ivanji, »Ein Soldat, der den Premier erschoss«, Standard, 27. 3. 2003.

²⁵ Pesem nam je ohranil Andrija Kačić-Miošić (1759), humanistično izobražen pisec, ki piše zgodovino slovanskega ljudstva v mešanici proze in verzov ter pri tem v različni meri uporablja izročilo junaške pesmi. Naša pesem torej ni neposredno iz ustnega izročila. Tukaj jo vendarle navajamo iz dveh razlogov: po eni strani ni v vsej zapisanem ustnem izročilu nobene pesmi, ki bi kosovski mit povzela tako koncizno, saj pevci celotno vsebino mita navadno predpostavljajo kot znano in pripovedujejo samo o posameznih epizodah. Poleg tega Kačić v tej pesmi veliko bolj kot drugod posega po jeziku, idiomatiki in formulni tehniki ustnega izročila, torej vsekakor uporablja ustno predano pesem.

PISMA OD KOBILIĆA
I VUKA BRANKOVIĆA

Lipe ti su rumene ružice
u bijelu dvoru Lazarovu,
niko ne zna koja biše lipša,
koja viša, koja l' rumenija.

Nisu ono ružice rumene,
već su ono ćerce Lazarove,
od Servije ravne gospodara,
od starine viteza i bana.

Lazar ćerce za gospodu daje:
Vukosavu Miloš Kobiliću,
Maru daje Vuku Brankoviću,
a Milicu caru Bajazetu.

Na daleko Jelinu udaje
za plemića i gospodičića,
po imenu Crnojević Jurja,
koji biše od Zente vojvoda.

Malo vrime postojalo biše,
tri sestrice majku pohodiše;
ne pohodi Milica carica,
jer joj ne da care Bajazete.

Sestrice se lipo pozdravljale,
al se one brzo zavadiše
hvaleć svaka svoga zaručnika
u bijelu dvoru Lazarovu.

Veli Ljuba Crnojević Jurja,
po imenu Jelina gospoja:
»Nije majka rodila viteza,
što je majka Crnojević Jurja.«

Govorila Ljuba Brankovića:
»Nije majka rodila plemića
ni junaka ni gospodičića,
što je majka Vuka Brankovića.«

Smijala se ljuba Miloševa,
po imenu mlada Vukosava,
smijala se ter je besidila:
»Ne ludujte, jadne seke moje!

Ne hval'te mi Vuka Brankovića,
koji nije na glasu delija,
nit mi hval'te Crnojević Jurja,
junak nije nit je od junaka.

Već hvalite Miloš Kobilića,
od Pazara Novoga plemića,
kojino je junak od junaka,
porodi ga Hercegovka majka.«

Rasrdi se Ljuba Brankovića,
Vukosavu rukom udaraše;
kako je je lako udarila,
iz nosa joj krvca izvirala.

Skočila se mlada Vukosava,
ode cvileć k dvoru bijelomu,
Miloša je plačuć dozivala
ter je njemu tiho govorila:

»Da ti znadeš, mili gospodare,
što govori Ljuba Brankovića:
da ti nisi plemić od plemića,
nego rđa od rdakovića!

Još se hvali ljuba Brankovića,
da ti ne smiš na mejdan izaći
Brankoviću, svomu gospodaru,
zašto nisi desnom rukom junak.«

To Milošu puno mučno biše,
ter se skače na noge junačke
i poside konja od mejdana
pak dozivlje Vuka Brankovića:

»Prijatelju, Vuče Brankoviću,
ako te je porodila majka,
izađi mi na mejdan junački,
da vidimo ko je bolji junak!«

Inako se Vuku ne mogaše,
več posida konja od mejdana
pak izađe na to polje ravno,
gdi bijaše misto od mejdana.

Tu se s bojnim kopjim udariše,
al se bojna kopja polomiše;
od bedrice čorde povadiše,
i čorde se britke izlomiše.

Udriše se teškim buzdohanim,
buzdohanom perje politaše.
Milošu je srića priskočila,
baci s konja Vuka Brankovića.

Govori mu Miloš Kobiliću:
»Sad se hvali, Vuče Brankoviću,
pohvali se virnoj ljubi tvojoj,
da ti ne smim na mejdan izači!

Mogu li te, Vuče, pogubiti,
tvoju ljubu u crno zaviti?
Ali neću, jer smo prijatelji;
pođi zbogom, ne hvali se više.«

Malo vrime postojalo biše,
na Lazara Turci udariše,
prid njima je Murat Sulemane,
robi, pali sela i gradove.

Lazara se ino ne mogaše,
nego kupi vojsku na sve strane,
zove k sebi Vuka Brankovića
i deliju Miloš Kobilića.

Gospodski je sobet učinio,
gospodu je na sobet sazvaio,

a kada se vinca ponapiše,
gospodi je svojoj besidio:

»Poslušajte, moji vitezovi,
vi poizbor bani i knezovi!
Sjutra ćemo udriti na Turke,
slušat ćemo Miloš Kobilića,

jer je Miloš na glasu delija,
boje ga se Turci i krščani:
on će biti prid vojskom vojvoda,
a za njime Brankoviću Vuče.«

To je Vuku vrlo mučno bilo,
jer Miloša vidit ne mogaše,
Lazara je nadvor izvodio,
skrovita je njemu govario:

»A ne znaš li, mili gospodare,
zaludu si vojsku sakupio,
izdat će je Miloš Kobiliću,
Turke brani, o neviru radi.«

Muči Lazar, ne govori ništa,
a kada je za večerom bilo,
zlatnom čašom Lazar napijaše,
suze roni, tiho besidaše:

»Ni u zdravlje cara ni cesara,
več u moga zeta Kobilića,
koji me je izdat namislilo
kano Juda svoga Stvoritelja.«

Zaklinje se Miloš Kobiliću,
zaklinje se Bogom gospodarom,
da izdaje neće učiniti,
o neviru nigda pomisliti.

Pak se skače na noge junačke
ter ulize pod čadore bile,
do ponoći suze prolivaše,
od ponoći Boga vapijaše.

Kadali je zora zabilila
i Danica lice pomolila,
on poside dobra konja svoga
pak otide u vojsku carevu.

Moli Miloš careve delije:
»Pustite me k caru pod čadore,
izdat ću mu vojsku Lazarovu,
a Lazara živa uhvatiti.«

Kobiliću Turci virovaše
ter prid cara njega dovedoše.

Kleče Miloš na zemljicu crnu,
ljubi caru skuta i kolina.

Svoga se je noža dobavio,
Murata je u srce udrio,
pak povadi sablju od bedrice,
siče Miloš paše i vezire.

Al i njemu loša srića biše,
jer ga Turci na sablje razniše.
Što učini, Vuče Brankoviću,
što učini, da od Boga nađeš!

Troia und Kosovo Zusammenfassung

Der »Neue Streit um Troia«, die Auseinandersetzung um die Gleichsetzung von Troia VI/VII mit dem Troia des Mythos, kreist um die Frage, ob und in welchem Ausmaß eine mündliche Heldenlied-Tradition die Erinnerung an historische Ereignisse bewahren kann. Der vergleichende Blick auf die Entstehung, Entwicklung und Überlieferung des Kosovo-Mythos zeigt, daß in diesem Fall die historischen Tatsachen bereits in der frühesten Phase der Überlieferung weitgehend abgeändert wurden, um daraus eine Erzählung zu gestalten, die den Gesetzen der Narrabilität und nicht der »historischen Wahrheit« (die ein Konstrukt des 19. Jh.s ist) gehorcht. Überträgt man diese Beobachtungen auf den Troia-Mythos, kommt man zu folgendem Schluß: Daß ein »Krieg um Troia« um 1200 v. Chr. stattgefunden hat und den Anstoß zur Bildung der mythenhaften Erzählung gegeben hat, kann nicht a priori ausgeschlossen werden. Doch selbst falls es diesen »historischen« Trojanischen Krieg tatsächlich gegeben haben sollte, ist es äußerst unwahrscheinlich, daß wir aus jenem Mythos, der uns in seinen poetischen Ausformungen ab dem 7. Jh. überliefert ist, zuverlässige Informationen über historische Ereignisse der mykenischen Zeit gewinnen können.